

МОВЛЕННЕВА ЕТИКЕТНА ФОРМУЛА ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

Процес формування української наукової мови засвідчує реалізацію норм сучасної української літературної мови як в усній, так і в писемній площинах. Якщо остання характеризується наявністю своєрідної системи лексичних, граматичних засобів у науковому тексті, то усна форма, яка відображається зокрема в мовленнєвому етикеті, постає як результат значних мовно-стилістичних процесів, що відбулися в царині українського наукового стилю, особливо помітні за останнє століття. Дослідниками семіотики доведено, що «... вивчення мови науки може бути цілком включене до вивчення мови, оскільки вивчення мови науки передбачає не просто усвідомлення її формальної структури, але й вивчення її відношення до позначуваних об'єктів, а також до людей, які використовують цю мову» [6, 52]. Кожна держава прагне до зміцнення інтелекту своїх громадян, який вербально відбивається і зберігається національною науковою мовою. Завдяки науковій мові як складовій національної літературної мови, що виступає обов'язковим атрибутом держави та її ознакою, підтримуються національна гідність, духовність народу і передаються у світовий інформаційний простір національні досягнення з різних галузей знань.

Переконані, що слово – як одне із наймогутніших знарядь людини – стає могутнім і дієвим тільки тоді, коли воно сказане щиро і вміло. Культура наукової мови дослідника полягає в мудрості «говорити не так, щоб тебе могли зрозуміти, а так, щоб тебе не могли не зрозуміти» [1, 5]. Одразу підкреслимо, що у своєму дослідженні оперуватимемо терміном «мовленнєвий етикет», а не «мовний етикет», оскільки вважаємо, що саме він відображає процес репродукції норм, наявних у мові-кодї, під час здійснення комунікативної діяльності.

Проблема мовленнєвої етикетної поведінки науковців на сьогодні лишається актуальною не тільки в лінгвістичній науці. На нашу думку, процес «ембріонізації» досліджуваного поняття сягає культури думки. До того ж мовленнєва культура реалізує етичні й естетичні засоби мови, які функціонально взаємодіють і зумовлені пізнавальними і комунікативними завданнями мови. Учений, на наше переконання, повинен володіти як етичними, так і естетичними засобами мовлення. Зазначені аспекти, як відомо, можуть розглядатися і філософією мови, і соціологією та психологією мови. «Етика – це норми, правила, які підтримуються суспільною думкою і визначають, як повинна діяти людина в умовах вибору між добром і злом, егоїзмом і альтруїзмом, у ситуаціях вираження особистості, в мотивації вчинків, у розумінні принципів і норм поведінки,

зокрема мовленнєвої поведінки», — пояснює «Словник української мови» [9, т.2, 491]. Естетика ж розглядається як «наука про мистецтво, про форми прекрасного в художній літературі [9, т.2, 488-489]. Як справедливо наголошує Р.О. Будагов, естетика мови належить до ресурсів і можливостей мови, а «естетика мовлення — до реалізації цих ресурсів і можливостей у тому або іншому тексті, у того чи іншого письменника, ученого чи просто людини, яка пише...»[3, 18]. Оскільки етикетна поведінка мовної особистості обов'язково ґрунтується на соціальних засадах, прийнятих на тому чи іншому історичному етапі, то відповідно змінюються і зразки мовленнєвих етикетних формул.

Як бачимо, проблема мовленнєвої етикетної поведінки має точки перетину з різними науковими площинами. Під час виголошення наукової доповіді виступаючому потрібно слідкувати за логічністю мовлення, що засвідчує зв'язок культури мовлення з психологією та логікою. У статті прослідкуємо вплив інтра – та екстралінгвальних чинників на формування мовленнєвої культури науковців з синхронічної точки зору. У лінгвістичній науці ця проблема з вище зазначеної позиції ще не була об'єктом дослідження, що й визначає актуальність нашої праці.

По-перше, звернемо на увагу структуру мовленнєвого етикету. Науковці переважно в усному спілкуванні вживають мовні елементи на позначення *звертання, прощання, подяки*. Звертання реалізує фатичну функцію мови. На відміну від художнього та розмовного стилів мови, у яких контактостановлювальна функція презентується конотативними словами, у науковому така специфіка не спостерігається. Як справедливо зауважує С.К. Богдан, «вибір мовних засобів в усному мовленні науковців повністю підпорядковується вимогам структурно-семантичної організації конкретного виду і жанру публічного виступу» [2, 433]. Скажімо, форма звертання на науковому симпозиумі, академічній лекції чи на захисті дисертації буде різною: цього вимагає специфіка комунікативної ситуації, тип адресата. Водночас вона модифікується залежно від уподобань мовця, умов і мети спілкування. Етикетні формули звертання не тільки встановлюють контакт із слухачами на початку доповіді, лекції, дискусії, а й активізують увагу слухачів.

Етикетні вислови *вітання* й *прощання* характеризуються стереотипністю функціонування. Принагідно зауважимо, що у різноманітних комунікативних ситуаціях продукуються різні вислови, які мають певні стильові відмінності. Зокрема, на лекції викладач скористається нейтральними формулами на зразок: «Добрий день!», «Здрастуйте!», «До побачення». Зустрівши на науковій конференції свого колегу, цей же викладач може привітати його урочистим: «Мое шанування!»

Маловживаними в українській науковій мові є етикетні формули *подяки*, оскільки вживаються в обмежених ситуаціях. Після закінчення наукової доповіді чи лекції викладач промовить: «Дякую за увагу», при захисті дисертації – «Дякую за слухні зауваження!» (у відповідь опонентів) тощо. Наприкінці виступу доповідач висловлює вдячність людям, які були

причетні до створення праці. Вважаємо, що саме така мовленнєва поведінка свідчить про моральні принципи, якими коригується аспірант (докторант) у своєму житті. Усталені слова подяки вказують також і на формування певної доброї традиції, що склалася у колі науковців.

По-друге, для стилістики наукової мови властиве вживання своєрідного граматичного засобу мовленнєвого етикету: авторського «ми» (на наш погляд, на наше переконання, ми вважаємо та ін.). У викладі думок слід розмежовувати власне бачення проблеми й бачення інших авторів, тобто те, що запозичене з наукових праць. Тому варто користуватись такими висловами, як: “на нашу думку”, “як показує аналіз”, “погоджуючись з міркуванням ...”. Не слід подавати виклад роботи від першої особи однини чи множини «я вважаю», «мені здається», «Ми виявили», доцільніше використати звороти типу “встановлюємо”, “маємо на увазі”. Проте і ними не варто захоплюватися, адже це може наштовхнути слухачів на думку, що доповідач більше захоплюється собою, аніж об’єктом дослідження, і тоді за особистісним фоном загубиться суть. Займенник *ми* найчастіше означає той колектив, що працював над концепцією, аналізом, результатом розвідки, впровадженям їх у практику тощо. Найчастіше у науковій комунікації переважає використання безособових форм (досліджено, розглянуто, проаналізовано).

По-третє, в науковій мові існує ціла низка мовних засобів, які відображають структурні та логічні компоненти тексту. Зважимо на той факт, що нижче подані зразки можна розглядати як норму і для усного, і для писемного наукового повідомлення. Наприклад, для вираження *впевненості* використовують такі лексико-граматичні засоби: у(в)певнений (упевнена) у(в) тому, що..; є впевненість у тому, що..; є переконання у тому, що..; переконливою є точка зору знаних авторитетів у цій галузі (кого? на що?)..; безумовно, що..; не можна не зважати на те, що..; доведено, що..; загальновідомо, що..; ці факти переконують у (чому?)..; автор переконливо доводить, що..; результати дослідження підтверджують справедливість (чого?)..; враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що..; доцільно взяти до уваги...

Для вираження *критики* (непогодження, спростування) потрібно вживати такі лексико-граматичні засоби: доцільно (доречно) викрити (зазначити) недоліки..; не можна не заперечити..; не можна погодитися..; автор, на наш погляд, помиляється стосовно..; є серйозні розбіжності в поглядах на ..; можна спростувати наведену думку..; автор припускається явних неточностей..; автор дотримується нетрадиційного погляду на..; автором не висвітлено питання (чого?)..; автором необґрунтовано стверджується, що..; не зрозуміло, що автор має на увазі, стверджуючи (що?)..; є дискусійним питання (про що?)..; сумнів викликають наведені статистичні дані..; низка сумнівів та зауважень виникає при...

Припущення у науковій доповіді висловлюється такими лексико-граматичними засобами: припустімо, що..; допустімо, що..; можна висловити припущення..; домовимось, що..; маємо припустити, що...[7, 126].

Звичайно, існує ціла низка й інших лексико-граматичних засобів, які у науковому тексті відіграють роль логізації, доречності та ін.. Звідси випливає, що кожен науковець повинен добре володіти не тільки засобами культури мовлення, а й оперувати таким багатством мовного матеріалу, що забезпечить і структуру, і форму повідомлення.

По-четверте, наукова мова повинна переконувати читачів/слухачів в істинності тверджень, висунутих ученим для обговорення. А це досягається завдяки бездоганному володінню насамперед мовою спеціальності, що неможливе без знання фаху та мовних норм на всіх рівнях її ієрархічної системи. Ми вважаємо, що опанування мовою спеціальності – це засвоєння передусім наукового стилю як функціонального різновиду національної літературної мови в межах обраної галузі знань, зокрема нормативних зразків, а також формування навиків й умінь з таких актуальних видів професійної мовленнєвої діяльності за фахом у вигляді плану, тез, конспекту, анотації, реферату, курсової роботи, статті тощо. А оскільки термінологія – найголовніший, постійний і визначальний компонент наукового стилю мови, то саме стан розвитку національної літературної мови визначає нормативність сучасної термінології як найрухомішої, найдинамічнішої і найінформативнішої частини лексики мови спеціальності [7, 18].

Принагідно варто підкреслити, що останнім часом науковці все частіше у своїй мовленнєвій практиці використовують іншомовні лексеми без належного обґрунтування їх семантичної чи функціональної доцільності. Безперечно, духовно-культурний розвиток і наукові взаємовпливи потребують певної інтернаціоналізації понять. Однак все глибше у наукову мову вкорінюються слова *конверсії, дистрибуції, кворуми, модифікації, акцентуації, апробувати, детермінувати, ординарний, індиферентний, казуїстичний* і т.п. Ці лексеми мають відповідники українською мовою, тільки чомусь вважається, що використання у мовленні іншомовних конструкцій додає науковості. Насправді ж запозичена термінологія без чіткого мотиву і загальновизнаного розуміння лише ускладнює комунікативну ситуацію.

Ще один аспект обговорюваної проблеми — науковець повинен володіти справжнім красномовством. Ще філософ Ф.Бекон наголошував: «Не такою вже малою є влада в галузі переконання, яке здійснюється силою красномовства, адже якщо майстерна промова здатна голубити, запалювати, полонити у будь-який бік розум людей, то це все відбувається завдяки активній діяльності уяви» [5, 232]. Також погоджуємося із думкою Ф.Ларошфуко в тому, що істинне красномовство — це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба [Там само, 178]. Розглядаючи на лекції те чи інше наукове поняття, викладачеві потрібно підкреслити його суть, визначити особливості, практичне застосування, а не виголосити увесь зібраний матеріал щодо цього. Треба навчати студентів правильно формулювати наукові повідомлення як зі структурної його організації, так і форми. Вони повинні бути зрозумілими, лаконічними, чіткими,

послідовними, виділятися зовнішньою простотою. Звичайно, найкращим тут буде приклад самого лектора.

По-п'яте, науковець не повинен використовувати у своєму мовленні слів-паразитів, адже вони відволікають від серйозного сприйняття інформації. Кожному автору знайоме відчуття удаваної неможливості відмовитися від розмовної лексики, складного пошуку «самого того» слова, що найдоречніше відповідало б думці. На жаль, вставні слова (*між іншим, до речі, так би мовити*) часто переобтяжують текст; епітети на зразок *найвизначніший, найбільший, найавторитетніший* не додають нічого нового, а так звані новоутворення загалом відволікають від основної суті. Прихильники наукоподібного вигляду часто сподіваються заінтригувати незрозумілими фразами, філософськими матеріями, математичними формулами. Польський дослідник Я. Парандовський з цього приводу зауважує: «Роздувати власний авторитет за допомогою ускладненого словника — давній прийом порожніх голів і просто невігласів. Доля поводить з ними, як мачуха: мало того, що виставляє на посміховисько за претензійне зловживання іншомовними словами, вона ще постійно влаштовує їм пастки зі слів і термінів, які вони погано розуміють» [8, 244-245].

По-шосте, на формування мовленнєвого етикету науковця впливають як інтра, — так і екстралінгвальні чинники. Наголосимо, що сьогодні до особистих і професійних якостей ученого ставляться нові вимоги. Зокрема, в усіх розвинутих країнах при підготовці науковців, — зауважує О.В.Крушельницька, — особливу увагу приділяють розширенню професійної ерудиції та кругозору, зважаючи на рівень інтуїції, уяви, захоплення, працелюбності, емоційності, честолюбства, які мають важливе значення для успіху в науковій діяльності [4, 44]. До речі, вибір етикетної формули не залежить від віку, характеру взаємин науковців, місця й часу їх спілкування. Зазначені чинники належать до екстралінгвальних. Інтралінгвальну основу мовленнєвої культури становить система мовних засобів наукового стилю, який обслуговує одну із сфер фахового спілкування. Вибір етикетних засобів підпорядковується вимогам структурно-семантичної організації наукового тексту і його жанрового статусу.

Як бачимо, мовленнєва етикетна поведінка науковця продиктована його сферою діяльності. Оскільки вчений закладає основи і формує студентів як мовну особистість, то йому потрібно постійно слідкувати за змінами нормативного номіналу української лексики та граматики, щоб доносити до аудиторії повідомлення, побудовані за принципами етики й естетики мови. Вважаємо, що розгляд цієї проблеми варто продовжити в контексті більш детального вивчення ролі паралінгвістичних засобів при здійсненні комунікативної діяльності науковцем, а також з'ясування суті й значення мовної етикетної поведінки в умовах мовної інтерференції. На нашу думку, це дозволить зрозуміти цілісність досліджуваного нами механізму, адже мовна етикетна поведінка є складовою загальної культури науковця.

Література:

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990.— 232 с.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. — К, 1994.— С.432-440.
3. Будагов Р.А. Человек и его язык. — Изд.2-е. — М, 1976. — 180 с.
4. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навч. посіб. — К., 2003. — 116 с.
5. Молдаван В.В. Риторика: загальна та судова. — Навч. посіб. — 2-ге вид. — К.:Юрінком Інтер, 1999. — 320 с.
6. Моррис Ч.У. Основания теории знаков // Семиотика. — М., 1983.
7. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: Навч. посіб. — К., 2006. — 312 с.
8. Парандовський Я. Алхімія слова. — К., 1991. — 300 с.
9. Словник української мови: В 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970-1981.

У статті розглянуто особливості формування мовленнєвої етикетної поведінки науковця. Прослідковано основні етапи реалізації різних етикетних формул в усному мовленні вченого. Визначено роль і вплив інтра- та екстралінгвальних чинників на становлення мовленнєвої культури дослідника.

Ключові слова: мовленнєва етикетна формула, наукова мова, вчений.

В статье рассмотрено особенности формирования речевого этикетного поведения научного работника. Прослежено основные этапы реализации различных этикетных формул в устной речи ученого. Определено роль и влияние интра- и экстралингвальных факторов на становление речевой культуры исследователя.

Ключевые слова: речевая этикетная формула, научный язык, ученый.

The article analyses the peculiarities of forming of scholar's speech etiquette, main stages of implementation of different etiquette utterances in scholar's oral speech, intra and extra linguistics influence on forming of scholar's speech culture.

Key words: speech etiquette utterance, scientific language, scholar.

Відомості про автора: Романчук Світлана Миколаївна, к.філол.н., доцент
Національного університету державної податкової служби України
(м. Ірпінь).
08201, вул.. Карла Маркса, 31. м. Ірпінь. Київська обл..80508199995, e-mail
svitlo2005@yandex.ru